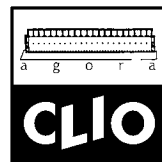

Dragan R. Simić

SVETSKI POREDAK

Politika Vudroa Vilsona i
Frenklina Delana Ruzvelta

Ogled

Beograd, 2022

Jeleni, Uni i Aleks

Slika 1. Krštenje Hristovo (Verokio i Leonardo)

Sadržaj

Predgovor	9
1. Uvod	11
2. Američki pokušaji stvaranja svetskog poretka	15
3. Shvatanje svetskog poretka Vudroa Vilsona	21
4. Zidanica na pesku: međunarodni poredak između dva svetska rata – 1919–1939.	43
5. Na nizbrdici, nad ambisom... ..	63
6. Popuštanje, povlačenje i raspad poretka	71
7. Frenklin Delano Ruzvelt i svetski poredak „otvorenih sfera”	79
8. „Liberalni realizam” Frenklina Delana Ruzvelta	85
9. „Sfumato tehnika” Frenklina Delana Ruzvelta	89

10. Cilj i neizbežna sredstva	99
11. Novi svetski poredak	103
12. Ruzveltova politika prostora u prostoru svetske politike	109
13. „Četiri slobode” vs „četiri policajca”	125
14. Od senki prema konturama i oblicima	135
15. Nasleđe Vudroa Vilsona i Frenklina Delana Ruzvelta	147
Literatura	171
Ilustracije	178
Kratka biografija	181
Indeks imena i pojmova	183

Predgovor

Ogled „Svetski poredak – Politika Vudroa Vilsona i Frenklina Delana Ruzvelta” napisan je u zavetrini doba korone. Naime, „usporevanje života” i većine radnih aktivnosti, sa prekidima, omogućili su mi neophodno vreme da na papir stavim saznanja višedecenijskog istraživanja i promišljanja učinka dvojice, po svim merilima, izuzetnih predsednika Sjedinjenih Američkih Država. Kao politikologa po obrazovanju, pre svega su me zanimala shvatanja Vilsona i Ruzvelta o svetskom poretku; na taj način sam, istovremeno, želeo da povežem svoje dugotrajni interesovanje za poredak sa izučavanjem amerikanistike. Naročito sam bio privučen odlikama ličnosti, kao i nedosegnutim dometima na unutrašnjem i međunarodnom planu predsednika Ruzvelta. Nisam uspeo da odgonetnem količnik znanja, duhovnu snagu i moralnu čvrstinu čoveka koji je uglavnom prikovan za invalidska kolica pobedio Veliku ekonomsku krizu i na čelu antihitlerovske koalicije porazio zlo bez primera u ljudskoj istoriji. On je ostavio iza sebe delo koje svi njegovi naslednici zajedno jedva da su uspeli da sačuvaju...

Da napišem ovaj ogled svojevrzne redefinicije mesta i značaja obojice pomenutih državnika podstakla me je i poznata studija o četiri škole američke spoljne politike Voltera Rasela Mida. Nisam nalazio dovoljno razloga opravdanja zašto među izdvojene četiri škole, hamiltonijanaca, džefersonijanaca, džeksonijanaca i vilsonijanaca, nema protostratega i tvorca najvećeg preobražaja američke spoljne i bezbednosne politike od njenog nastanka, Frenklina Delana Ruzvelta. Uzmanje Vudroa Vilsona u analitički i uporedni par sa Ruzveltom na-

metnulo se kao logično, ne samo zbog vremenskog sleda nego i zbog idejnih i konceptualnih veza njihovih napora u izmeni onovremenih međunarodnih političkih poredaka. Sve vreme sam ih upoređivao u ponešto slobodnijoj analogiji sa odnosom jednog učitelja, Andree del Verokia i njegovog učenika, Leonarda da Vinčija...

Napore da završim ovaj obimom neveliki rad olakšali su mi, pre svih, prof. dr Darko Nadić, naš vodeći stručnjak u oblasti političke ekologije. Tekst je prolazio kroz „sito i rešeto” vrsnih znalaca međunarodnih odnosa, jednog briljantnog dr Stevana Nedeljковиća, kao i dr Milana Krstića i dr Marka Dašića. Indeks imena i pojmova izradio je takođe izuzetan stručnjak iz polja međunarodnih odnosa i američkih studija, mr Dragan Živojinović, koji mi je još pomogao u sređivanju fusnota. Često u životu, pa i sada, neizmerno su nam pomogli neki ljudi koji ne drže do ovakvih zahvaljivanja...

To da je knjiga „Svetski poredak – Politika Vudroa Vilsona i Frenklina Delana Ruzvelta” objavljena najviše dugujem glavnom uredniku Zoranu Hamoviću i izdavačkoj kući Clio.

Najposle, recenzenti ovog izdanja su ljudi čije mišljenje izuzetno poštujem, a prijateljstvo smatram privilegijom. To su Ljubodrag Dimić, redovni član SANU, Dejan Jović, profesor Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu i profesor Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, kao i Ivan Vujačić, profesor Ekonomskog fakulteta, Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu u penziji i nekadašnji ambasador Srbije u Sjedinjenim Američkim Državama.

Svima im se zahvaljujem.

U Beogradu, 7. marta 2022.

Dragan R. Simić

Cilj ovog ogleada je da izloži, objasni i proceni shvatanja svetskog poretka u mišljenju i delovanju dvojice američkih predsednika u dvadesetom stoleću: Vudroa Vilsona i Frenklina Delano Ruzvelta. Niko drugi, od svih stanara Bele kuće tokom „doba ekstrema” (E. Hobsbaum) sve do našeg vremena, nije više od Vilsona i Ruzvelta uticao svojim idejama i dostignućima na buduće tokove i procese u međunarodnim odnosima i svetskoj politici tokom XX i na početku XXI veka. Ako, posebno u slučaju Ruzvelta, ostavimo po strani njihov izuzetan, teško dostižan učinak na odnose, prakse i ustanove samog američkog društva, lako ćemo se složiti da su i jedan i drugi ostavili kolosalno, nezaobilazno nasleđe svojim idejama i nastojanjima kako u postojeće međunarodno „anarhično društvo” (Hedli Bul) ugradi svetski poredak. Obojica su svojim delom napravili otklon u odnosu na prethodnike; jednako tako, istovremeno, svaki od njih je „misleći i pevajući” (Hajdeger) u datom, „svom poretku vremena” (Karlo Roveli), ostavio i prepoznatljiv, neizbrisiv trag i u vremenima i porecima koji su došli iza njih... Ovaj osvrt i započinjemo iz jednog takvog, drugog, nama vremenski bližeg poretka.

U samo nekoliko decenija, nakon Hladnog rata, stavovi o međunarodnom poretku u kome živimo kretali su se od ditirambskog zanosa u veličanju i slavljenju „jedino preostalog” i „mogućeg” liberalnog međunarodnog „poretka-eshatona”, sve do potpunog osporavanja održivosti ovakvog uređivanja odnosa između država i naroda... od teza, koje su date više u jednom u dubokom religijskom zanosu

nego u naučnom ključu, iznesenih u osvrtu Frensisu Fukujame „Kraj istorije”¹, do sumornog svođenja računa o učinku i stvarnim dometima liberalnog međunarodnog poretka u delu „Velika zabluda” Džona Miršajmera.²

Između ovih krajnjih stanovišta, postoji mnoštvo najrazličitijih pristupa; ideoloških, političkih, dnevnopolitičkih praznoslovljenja, najmanje naučnih i nepristranih. Mali je broj osvrti koji kao polaznu osnovu uzimaju interese ukupnog svetskog sistema, ako ne svih pojedinaca, onda velike većine ljudskog roda, celine „međunarodne stvari”, potragu za preko potrebnim ravnotežama struktura i procesa na pozornici globalizovane svetske politike. Još određenije i na drugi način to isto, ogromna većina autora *pro domo suo* upreže vlastite intelektualne snage, koje najčešće nisu male, kako bi odgonetnuli na koji način da očuvaju i/ili izmene u vlastitu korist svetski sistem a, još češće, regionalne poretke kojima pripadaju i nad kojima žele da ostvare hegemoniju.

Premda je većina onih koji pišu i, još više, onih koji čitaju radove iz oblasti međunarodnih odnosa i globalizovane svetske politike, sklona da upotrebljava kovanicu „svetski poredak” kada raspravlja o strukturi i procesima u međunarodnom sistemu, treba kazati da je, zapravo, *stricto sensu*, veoma teško govoriti o postojanju upravo *svetskog a*, još manje, *poretka*, u međunarodnom sistemu od kraja Drugog svetskog rata. Kad ovako nešto tvrdimo, to ne znači da ni pre ovog rata, još i više posle 1945. godine, države i/ili grupe država nisu imale svetske, u pojedinim slučajevima i univerzalističke pretenzije, nastojanja da prema svojoj meri ostatku sistema država i naroda nametnu poželjan oblik odnosa.

Nijedan od takvih pokušaja preoblikovanja sveta po vlastitoj slici nije se uspešno završio. Primera radi, hladnoratovsko nadgornjavanje dva vojnopolitička saveza bilo je, pre svega, borba za gospodarenje svetom između Zapadnog sveta liberalnih demokratija predvođenih Sje-

¹ Francis Fukuyama, „The End of History?”, *The National Interest*, leto 1989, str. 3–18.

² Džon Miršajmer, *Velika zabluda: liberalni snovi i međunarodna stvarnost*, CIRSD, Beograd, 2019.

dinjenim Državama i Istočnog bloka zemalja tzv. realnog socijalizma na čelu sa Sovjetskim Savezom: obe strane su nastojale da univerzalizuju međunarodni sistem država i stvore, jezikom i/ili mačem, svetski liberalni ili svetski socijalistički poredak. Naspram ova dva pola moći pretrajavao je, kao neka vrsta ideološke alternative, labavi pokret nevrstanih zemalja, sastavljen pretežno od bivših kolonija.

Prema tome, tokom Hladnog rata, postojala su najmanje dva međunarodna, prostorno ograničena poretka i stotinak država tzv. Trećeg sveta. *Skoro da nema sumnje da u tom razdoblju, sve do 1989. godine, možemo govoriti o postojanju samo svetskog sistema koji obuhvata dva i po poretka, ali ne i o svetskom poretku.*³

Ukoliko pak postojanje i delovanje univerzalne međunarodne organizacije, OUN, potom Svetske banke, Svetske trovinske organizacije, Međunarodnog monetarnog fonda i drugih međunarodnih organizacija sa svetskimdelokrugom, uzmemo kao dokaz da postoje struktura, procesi, odnosi, interesi i vrednosti koji odlikuju poredak, onda bi za jedan takav poredak najprikladiniji naziv bio „mršav svetski poredak” (*Thin World Order*).⁴ S druge strane, o takozvanim punim, „debelim” porecima u posmatranom razdoblju možemo osnovano da govorimo samo u slučajevima međunarodnog poretka liberalnih demokratija (SAD, Kanada, Zapadna Evropa, Australija, Novi Zeland, Japan) i, međunarodnog poretka zemalja tzv. realnog socijalizma (Sovjetski Savez i države Istočne Evrope). Oba navedena međunarodna poretka su prostorno ograničena i, što je i bio kriterijum za razlikovanje „mršavih” i „debelih” poredaka, znatno integrisaniji, „prekriveni” gustom mrežom zajedničkih institucija i mehanizama delovanja, takođe i sa visokim stepenom zajedničkih interesa, ideološki i vrednosno skoro unisoni. Najposle, na osnovu svega napred rečenog, opravdano je raspravljati o najmanje dva poretka, a ne o jednom, koji su postojali tokom Hladnog rata u svetskom sistemu i međunarodnim odnosima.

³ O odnosu međunarodnog sistema, međunarodnog i svetskog poretka videti više u: Dragan R. Simić, *Rasprava o poretku*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2012, drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje, str. 179–286.

⁴ John J., Mearsheimer, „Bound to Fail: The Rise and Fall of the Liberal International Order”, *International Security*, Vol. 43, br. 4, proleće 2019, str. 7–50.

Međuratni svetski sistem je sadržao, o čemu ćemo docnije detaljnije raspravljati, veći broj regionalnih, lokalnih poredaka, uglavnom *in statu nascendi*...

Američki pokušaji stvaranja svetskog poretka

2

Tokom istorije međunarodnih odnosa u XX stoleću, SAD su tri puta pokušavale da stvore međunarodni liberalni poredak koji bi obuhvatio čitav svet, izvan fizičkogeografskog prostiranja Zapadnih demokratija. Nijedan od tih pokušaja nije bio uspešan, uprkos golemoj, nezapamćenoj i neodoljivoj moći koju su svaki put pokazivale, uprkos opštepoznatom – a među Amerikancima rasprostranjenom – verovanju u vlastitu izuzetnost spram ostalih država i naroda. Kako je to primetio i Stenli Hofman, „svaka zemlja voli da misli o sebi kao izuzetnoj, jedinstvenoj, ali dve se izdvajaju u toj tvrdnji da su njihove vrednosti univerzalne: Francuska i Sjedinjene Američke Države”.¹ Korene ovakvog uverenja kod Amerikanaca, koji sebe smatraju izabranim narodom, trebalo bi potražiti u njihovoj religijskoj posebnosti i u „puritanskom osećanju krivice onih koji su napustili Britaniju s namerom da obožavaju Boga na jedan čistiji način u Novom svetu”.² Ovakva preterana težnja ka vrlini zabrinula je i očeve osnivače američke nacije jer, manje ili više, svako nedostižno nastojanje neminovno završava u teskobi, pojedinačnoj i kolektivnoj frustraciji...

Ponašajući se u rasponu između pragmatične ravnoteže između ovakvih visokih ideala i zahteva samog opstanka koji je nametala

¹ Stanley Hoffmann, *Chaos and Violence: What Globalization, Failed States and Terrorism means for U.S. Foreign Policy*, Rowman&Littlefield, MD, 2006, str. 115.

² Joseph S. Nye, Jr., „The Rise and Fall of American Hegemony from Wilson to Trump”, *International Affairs*, Vol. 95, Issue 1, januar 2019, str. 63.

zbiljska istina stvari (*verita effettuale delle cose*) širenja i jačanja mlade republike u svojevrсноj „zavetrini istorije”³, SAD su do kraja XIX stoleća izrasle u svetsku silu. Na samom početku veka međunarodnih kongresa i konferencija, reagujući na izazove i opasnosti širenjem najpre vlastite teritorije a onda, Monroovom doktrinom proklamovanjem čitave zapadne hemisfere za svoju interesnu sferu, SAD su otvorile prostor nezapamćeno brzom ukupnom snaženju države i konsolidaciji društva posle krvavog i razornog Građanskog rata (1861–1865). Premda nedovoljno jakim u prvim decenijama devetnaestoga veka, Amerikancima je pošlo za rukom da razvijajući postavke svog, u to vreme, strateškog mislioca Džona Kvinsija Adamsa, ne odstupe od temeljnih uverenja i ideala. U okolnostima za njih veoma nepovoljnim, tokom samo dvesta godina ostvarili su najviše ciljeve sveukupnog razvoja na putu od kolonije do supersile. Britanska mornarica im je, paradoksalno, obezbeđivala tokom XIX veka zaštitu u vodama obe Amerike, obeshrabrujući aspiracije drugih evropskih sila prema ovom delu sveta. Okružena sa dva okeana i graničeći se sa dva slaba suseda na jugu u severu, ova zemlja useljenika razvila se u najveću svetsku silu već na početku XX veka.

Stalno između ideala i sebi zadate misije koju imaju među drugim narodima, s jedne strane, i naloga vođenja realističke spoljne politike, imperijalne prema svojim neposrednim susedima i oprezne prema protagonistima sistema ravnoteže snaga u Evropi, s druge strane, Amerikanci su posle jednog veka i simbolično Velikom belom flotom uplovili u nemirne vode XX stoleća.

Bili su već tada, kako su mnogi primećivali, previše veliki da bi bili ignorisani. Njihov zaprepašujuć rast ukupne moći, samostalno i u odnosu na druge takmace, zakonomerno je proširio i krug spoljnopoličkih i bezbednosnih ciljeva čijem su ostvarenju stremili. Oslanjajući se na čvrstu vezu privredne i vojne moći, odnosno u slučaju Teodora Ruzvelta na odnos *međunapajanja* spoljne trgovine i snažne ratne mornarice, „progresivistički” istrajno, SAD su brzo smenile Veliku Britaniju kao vodeću pomorsku silu sveta već na prelazu iz XIX

³ Dragan R. Simić, „Američko strateško mišljenje na početku 21. veka”, *Međunarodna politika*, januar–mart 2009, br. 1133, str. 73–83.

u XX vek. Doktrina Alfreda Tajera Mahana o značaju pomorske moći za ukupnu moć bilo koje države, u potpunosti je prožela način razmišljanja i, još više, praktičnog delanja borbenog predsednika Teodora Ruzvelta. I on je, poput mnogih svojih prethodnika i naslednika duboko verovao u američku izuzetnost, kao i u nadmoć Anglosaksonaca u odnosu na ostale narode sveta. Niko pre a ni posle Ruzvelta nije tako uporno isticao „civilizatorsku misiju” Amerikanaca, Britanaca i drugih Zapadnih naroda i njihove kulture. Sve to zajedno, ipak, nije ono što je najdublje odlikovalo način razmišljanja ovog tako upečatljivog čoveka: naime, u pogledu spoljne politike pretežno oslanjanje na upotrebu sile, uz uvažavanje zakonitosti ravnoteže snaga u odnosima naroda i država, izbija u prvi plan već na sam pomen njegovog imena. Krajnje realistički, bez mnogo iluzija ako ih je uopšte i imao, Ruzvelt je svim raspoloživim snagama najpre obezbedio neupitnu američku dominaciju u zapadnoj hemisferi, dopunjujući pri tome Monroovu doktrinu „pravom” SAD da vojno intervenišu u tom delu sveta; sva grubost i, istovremeno, neodoljivost tadašnje američke nadmoći sadržana je u nazivu te politike – „moj sused prošnjak” (*Beggar my Neighbor Policy*).

Novopridošlica u društvo svetskih sila otvara na samom kraju XIX veka i stranice moderne američke diplomatije ulaskom u rat protiv Španije, tada već umorne i bezvoljne kolonijalne sile u odstupanju.¹ Za četiri meseca oružanog sukoba španska imperija ostaće bez Kube, Portorika u Karibima, Filipina i Guama na Pacifiku: to je bila vododelnica posle koje SAD staju ravnopravno, rame uz rame, sa evropskim silama u nadmetanju za svetsku premoć. Za ovaj ogled o različitim shvatanjima međunarodnog i svetskog poretka važna je dopuna Monroove doktrine koju je učinio Teodor Ruzvelt, a koja označava najvažniju promenu tog dokumenta od 2. 12. 1823.godine kada je obznanjena; naime, u obraćanju Kongresu, on uvodi pravo SAD, pozivajući se upravo na samu doktrinu, da, kao što smo već pomenuli, vojno intervenišu i igra ulogu policajca u Zapadnoj hemisferi...²

¹ Videti o tome više u Robert D. Šulcinger, *Američka diplomatija od 1900. godine*, Udruženje za studije SAD u Srbiji, Beograd, 2011, str. 25.

² *Isto*, str. 44.

Javna diplomatija SAD se razgranava: tih godina oko sedam hiljada misionara širi u tridesetak zemalja sveta gospel, zagovara i preporučuje prednosti američkog republikanizma, prvi put se sistematski i organizovano propagira „američki način života”... Kada tome dodamo Ruzveltovo uverenje o civilizacijskoj nadmoći Anglosaksonaca, biva jasnija njegova, unutar sebe protivrečna, „progresivistička” politika, kao svojevrsna mešavina nacionalizma, moralizma, rasizma, socijalnog darvinizma i društvenog planiranja.³

„Velika aberacija” i napuštanje dotadašnjih, „tradicionalnih” vrednosti američke spoljne politike ulaskom u rat sa Španijom 1898. godine počeli su, zapravo, i pre Ruzveltovog dolaska u Belu kuću. Doduše, on nije propustio priliku da, iako to nije morao, i lično učestvuje u borabama sa španskom vojskom. Nastojeći da SAD budu aktivno uključene u svim važnim međunarodnim događajima u statusu velike sile, Ruzvelt je posredovao u mirenju Rusije i Japana posle njihovog međusobnog rata (1904–1905). Učestvovao je, potom, u sazivanju Druge haške mirovne konferencije 1907, i takođe igrao značajnu ulogu na diplomatskoj konferenciji u Algesirasu koja je odlučila sudbinu Maroka, godinu dana pre toga. Ovaj prvi dobitnik Nobelove nagrade za mir među američkim predsednicima, premda je govorio kako treba govoriti tiho, više se oslanjao na korišćenje štapa u odnosima naroda i država. Slično kao što je državni sekretar Ričard Olni, na samom zalasku XIX veka, otvoreno, upozorio britansku vladu da su „Sjedinjene Američke Države praktično suveren u ovoj hemisferi i njihova zapovest je zakon za aktere među kojima posreduje”.⁴ Samo neku deceniju pre toga, ovakva izjava bila bi nezamisliva u odnosima ove dve zemlje.

Ukoliko uporedimo spoljnopolitičko delovanje mlade republike na početku XIX veka i stavove i akcije ove nove svetske sile u smiraj tog i na početku novog stoleća, između ostalog, postojalo je nepodeljeno i zajedničko uverenje da bez hegemonije SAD u zapadnoj hemisferi, one teško mogu da osiguraju sopstvenu bezbednost i uslove potrebne za svakovrsni društveni, politički, vojni i privredni razvoj države. Sredstva za ostvarivanje takvih ciljeva menjala su se sa rastom moći,

³ *Isto*, str. 23–63.

⁴ *Isto*, str. 53.

pre svega privredne i vojne, kao i sa „guliverskim” uvećavanjem teritorije i broja stanovnika. Podjednako su svi Očevi osnivači, kao i sam Teodor Ruzvelt, bili duboko uvereni u izuzetnost američkog političkog liberalizma i njegovih institucija u unutrašnjem društvenom uređenju. Isticali su, takođe, i prednosti američkog strateškog mišljenja i vođenja spoljne i bezbednosne politike u odnosu na sistem ravnoteže snaga koji su praktikovale evropske države, ali još posvećenije i strastvenije u odnosu azijski narodi i države.